

TÜRK TOPLUMUNDA ALLAH İMGESİ:

BİR EDEBİYAT SOSYOLOJİSİ DENEMESİ *

God Image in Turkish Society: A Sociology of
Literature Attempt

Nebile ÖZMEN**

Özet

Din sosyolojisi, temel konusu olan din-toplum ilişkisini incelemek için birçok yöntem kullanır. Bu yöntemler çoğunlukla genel sosyolojinin yöntemleridir. Toplumun dini ve inancıyla ilgili bir konu incelenmek istendiğinde de bunu farklı yöntemlerle gerçekleştirmek mümkündür. Toplumdaki çeşitli sosyal kurumların, olguların, olayların din ile ilişkisi, sosyal tarih verileriyle incelenemediği gibi, saha çalışmasıyla da incelenenmektedir. Bu yöntemlerin önemini, gerekliliğini hatta başat yöntemler olduğunu inkâr etmemek koşuluyla, toplumun sanatsal eserleri üzerinde incelemeler yapmak suretiyle, bu ürünlerin üretildiği ve yaşatıldığı dönemlerdeki din-toplum ilişkisi üzerine analiz yapabilmenin mümkün olduğunu belirtmek gerekir. Bilhassa edebiyat eserleri bu konuda oldukça zengin verileri barındırmaktadır. Çünkü toplumun yaşantısında geniş yer kaplayan dinin, inançla, ibadetle veya tutumlarla ilgili boyutları, sözlü ve yazılı edebi eserlere, romanlara, şiirlere, masallara, destanlara; olaylar, olgular, kavramlar veya semboller şeklinde yansımıştır.

Böylece edebi eserler din sosyolojisi açısından, toplumun gerek tarihsel süreçteki din algısı, anlayışı ve dini yaşantısı hakkında bilgiler içermesi, gerekse geçmişten günümüze yaşanan değişimi inceleme imkânı sağlaması bakımından önemli bir kaynağı teşkil etmektedir. Ancak ülkemizde bu konuda henüz sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu alandaki çalışmalara mütevazı bir katkı denemesi olarak görülmesi gereken bu makalede, Türk halkının zihnindeki ve gönlündeki Allah imgesinin şiirlere yansımından hareketle, Türk toplumunun din ile ilişkisi hakkında bir yönüyle ve sınırlı bir çerçevede değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Din sosyolojisi, edebiyat, sosyoloji, Allah imgesi, sanat sosyolojisi.

* Makale Gönderilme Tarihi:01.11.2017 / Makale Kabul Tarihi: 04.12.2017 / Makale Yayın Dönemi: Aralık 2017
Doi: <https://doi.org/10.20486/imad.358510>

İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiştir. Ayrıca intihal tespiti için program kullanılmıştır.

** Yrd. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Edirne, Türkiye /
e-posta: nebileozmen@trakya.edu.tr / ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6141-0183>

Abstract

Sociology of religion uses many methods to examine the relationship between society and religion which is its main subject theme. These methods are mostly methods of general sociology. When we want to examine a subject related to the religion and belief of society, it is possible to do it in different ways. The relations between various social institutions, events, facts in society and religion can be examined by social history data. At the same time, the current situation about this fact can be examined with the field study. It is important to note that by analyzing the artistic works of the society, it is possible to make analyzes on the religion-society relations during the periods in which these products are produced and survived, provided that they do not deny that these methods are important, necessary or even dominant methods. Especially, literary works, in this area, have very rich data. Because belief, worship or attitude dimensions of religion, which cover a wide area in social life, are reflected in literary works, novels, poems, epics in oral and written form as phenomena, concepts or symbols.

Thus literary works constitute an important source in terms of sociology of religion, including information about the religion, understanding and religious experience of the society and the historical process, as well as the possibility of examining the changes from the past to the present day. However, there are only a limited number of studies on this subject in our country yet. In this article, which should be seen as a modest contribution to the study of this area, the Turkish society has been evaluated in a narrow and limited context about relations between Turkish society and religion through the reflection of the image of God in the mind and heart of the Turkish people to its poetry.

Key words: Sociology of religion, sociology, literatüre, God image, sociology of art.

Giriş

Sosyolog her bir dönemin edebi eserlerini inceleyerek o dönemin toplumsal özellikleri hakkında oldukça kapsamlı veriler elde edebilir. Bu edebi eserler, masallar, şiirler, destanlar, romanlar gibi her devrin sözlü veya yazılı edebi ürünleri olabilir. İşte din sosyolojisi açısından da din-toplum ilişkisi, dinin gündelik hayata yansımaları hakkında edebi eserler incelenerek bazı verilere ulaşmak mümkündür. Çalışmanın yöntemi bu tür edebiyat sosyolojisi incelemelerinde kullanılan nitel yöntemdir. Dolayısıyla araştırmanın başlangıcında hipotezlerden ziyade, belirlenen problemler hareket noktası kabul edilmiştir. Araştırmanın ana problemi, Türk toplumunun ürettiği şiirlerden hareketle, toplumun Allah hakkındaki tasavvuru konusunda veri elde etmenin mümkün olup olmadığı meselesidir. Başka bir problem ise, toplumdaki Allah imgesinin halk şiirine hangi anlam ve bağlarla yansıdığıdır. Diğer bir ifadeyle şair toplumdaki hangi olgu ve olaylar karşısında, hangi vesilelerle ve niçin Allah imgesini söz konusu anlamlarda dile getirmektedir?

Çalışmada, Weber'in anlamacı ve yorumlayıcı anlayışı ile Heidegger'in etkisini yansıtan Gadamer'in hermeneutik bakış açısı bazı yönleriyle benimsenmiştir. Bu yöntemin tam anlamıyla uygulanabilmesi için ise üzerinde inceleme yapılan şiirlerin üretildiği her bir dönemin sosyo-kültürel, ekonomik ve benzeri özelliklerinin ve şairin yetiştirme tarzı ve çevresinin bilinmesi gerekmektedir. Oysa bu denli geniş ve kapsamlı bir araştırma için yeterli veriye ulaşmak bizim için mümkün olmamıştır. Öte yandan bu şiirler her ne kadar belirli bir dönemin ürünü olarak görülse de sosyolojik açıdan metin içeriklerinin toplumsal karşılıklarının günümüz Türk toplumunda da devam ettirildiği görülmektedir. Zira bu şiirlerin birçoğu türkü olarak, bazıları ise tasavvuf musikisi eseri formatında günümüzde de dillerden düşmemektedir. Dolayısıyla kültürel hafıza taşıyıcılarından olan bu şiirlerdeki sosyo-kültürel içeriğin büyük kısmının, aynen veya bazı değişimlerle geleceğe taşınmaları söz konusudur.

Araştırmanın kapsamına alınan halk şiirleri seçilirken dönem veya şair ayırımından ziyade makalenin konusuna uygun seçimler yapılmıştır. Fakat asırların geçmesiyle değişimin olup olmadığı ve şiirlere yansıyan değişimlerden hareketle toplumdaki Allah algısının değişip değişmeyeceği hakkında sınırlı düzeyde de olsa fikir verebilmesi için 16. yüzyıldan başlayarak 19. yüzyıla kadar farklı dönemlerden örnekler tercih edilmiştir. Her biri toplumun Allah imgesinin türlü boyutlarını içeren şiirler tespit edilmiştir. Allah imgesinin toplumun gündelik yaşamındaki yansıması hakkında fikir edinmeye daha elverişli olacağı düşünülerek dünyevî konulu şiirler tercih edilmiştir. Ancak yukarıda da ifade edildiği üzere, edebiyattan hareketle sosyal yaşam hakkında daha kapsamlı ve sosyolojik bakımdan daha isabetli sonuçlara varabilmek için, edebiyat eserleri dönemsal takibe tabi tutulmalıdır. Yine her bir dönemin Türk toplum hayatı hakkında da sosyal tarih verilerine ihtiyaç duyulmaktadır. Şüphesiz böyle bir çalışma için daha büyük çalışmalara hatta disiplinler arası geniş katılımlı projelere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu hususlar çerçevesinde bu makalenin sınırlı bir denemeden ibaret olduğunu belirtmekte fayda bulunmaktadır.

Toplum ve Edebiyat İlişkisi

Sanatsal veya edebî eserlerin analizlerinden hareketle o edebi eserlerin içerisinde vücut bulduğu toplum hakkında değerlendirmeler yapma faaliyeti sanat sosyolojisi veya

edebiyat sosyolojisinin amacıdır. Esasında edebiyat sosyolojisi sanat sosyolojisinin bir alt dalıdır. Sanat sosyolojisi sanat ile toplumsal gerçeklik arasındaki ilişki üzerine temellendirildiği gibi, edebiyat sosyolojisinin hareket noktası da, toplum ile edebi ürünler arasında ilişki bulunduğu kabulüne dayanmaktadır. Dolayısıyla edebi ürünler toplumsal olgular kategorisine dâhil edilmektedir. Sosyologların edebiyat eserlerini sosyal olgu kabul etmesi, disiplinler arası çalışmaların revaç bulmasıyla birlikte artış göstermiştir. Sosyolog bu tür çalışmalarla, edebiyat eseri ile din, gelenek, töre, hukuk, eğitim ve diğer birçok toplumsal kurum arasındaki ilişkiyi inceleme fırsatı bulmaktadır.

Bununla birlikte edebiyat sosyolojisi, Alver'in belirttiği gibi:

“...bütünüyle edebî eserlerin içerikleriyle (konu, muhteva, tema, metin) ilgilenmemekte, yani salt metin merkezli bir araştırma gerçekleştirilmemektedir. Bunun ötesinde edebiyat sosyolojisi, edebiyat ilişkileri kavramına uygun bir biçimde, edebiyatın tüm açılımlarını, yönlerini, etkilerini ve bir iletişim ortamı kurma yönünü vurgulamaktadır.”¹

Edebi veya sanatsal eserler her ne kadar bir kişi veya birkaç kişi tarafından üretilmiş olsalar da, gerek bu üreticilerin kısmen toplumun ürünü olmaları gerekse, ortaya çıkan sanatsal eserin toplumca paylaşılan birçok sembolik anlamı içermesi, sanatsal eserler üzerinde disiplinler arası çalışmalar yapmayı zaruri kılmaktadır. Yine bu gerçek, toplum ve edebiyat denilince çoklu veya çok yönlü bir sosyal iletişim ve etkileşimi doğurmaktadır. Toplum ile edebiyatın bu kesişen yönleri edebiyat ile sosyolojinin işbirliğini ortaya çıkarmıştır. Şiir sosyolojisi üzerine çalışan Waltz bu işbirliğinin önemini şöyle ifade etmiştir: *“Bir yazar tarafından oluşturulan ve çok sayıda insanla paylaşılan sembolik bir dünya olarak bir edebiyat eseri sosyal bir olgudur. İşte bu yüzden sosyoloji ile edebiyatı ilişkilendirmek kaçınılmazdır.”²*

Edebiyatın sosyolojik veriler içermesi hususunda dikkatlerden kaçmaması gereken husus ise, edebiyatçının daha çok hayal gücünü işlettiği ve hiçbir zaman onun

¹ Köksal Alver, “Türkiye’de Edebiyat Sosyolojisi Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Sosyoloji Konferansları*, No: 52 (2015-2), s. 344-345.

² Matthias Waltz, “Methodological Reflections Suggested By The Study of Groups of Limited Complexity: Outline of A Sociology of Mediaeval Love Poetry”, *International Social Science Journal*, 1967, v: 19, No. 4, s. 599.

eserinin gerçekliği olduğu gibi bildirmedeği³ bilinmelidir. Makalenin başlığında imge kavramını kullanmamızın bir nedeni de budur.

İmge Kavramı

Çalışmanın başlığında kullanılan imge kavramı kısaca “algı” ve “imaj” kavramlarına yakın bir anlamda kullanılmıştır. İmge kavramına konunun sınırları dâhilinde kısaca değinmekte fayda vardır. Türk Dil Kurumunun imge kavramına dair tanımlarına bakıldığında, öncelikle; “*zihinde tasarlanan ve gerçekleşmesi özlenen şey, hayal*” şeklinde anlam verilmiştir. Ruh bilimi açısından ise, “*Duyu organlarının dıştan algıladığı bir nesnenin bilince yansıyan benzeri, hayal, imaj*” olarak tanımlanmıştır.⁴

Konumuz açısından bu kavramı tercih etmemizin nedeni, imgenin gerçek dünyadaki bir nesneyi örneksime yoluyla, daha duyarlı ya da daha güzel ve etkili bir biçimde belirterek gerçeği gösterge olarak yeniden oluşturması⁵ şeklinde ifade edilebilecek olan niteliğidir.

Esasında göstergebilimin kavramı olmakla birlikte, dilbilim, felsefe ve edebiyat için de büyük önem arz eden imge kavramını Richard Leppert şöyle tasvir etmektedir: “*...imgeler maden cevheri gibi kazılıp çıkarılan şeyler değil, belli bir sosyo-kültürel ortam içerisinde, belli bir işlev görmesi için inşa edilen şeylerdir.*”⁶

Bu çalışmada imge kavramı, şairin esasında Allah’ı ve sıfatlarını, örneğin; kaderin sahibi, tüm nimetlerin veya dertlerin yaratıcısı olduğunu bildiği halde, şiirindeki anlamı güzelleştirmek için ve kimi zaman da Allah’a olan inancıyla ilgili hassasiyeti nedeniyle, farklı şekillerde dile getirmesini kapsamaktadır. Bununla birlikte bu imgeler şairin kendi iç dünyasındaki zenginliğin yanı sıra bu konuda sahip olduğu sosyo-kültürel niteliklerinin ve mirasının zenginliğini yansıtacak unsurları da içermektedir. Çünkü ele alınan şiirlerdeki Allah imgesi, sadece şairin muhayyilesindeki algıyı değil, şairin beslendiği kültürün ve toplumun da muhayyilesini yansıtmaktadır. Hatta söz

³ N. Şazi Kösemihal, “Edebiyat Sosyolojisine Giriş”, *İ.Ü., Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, 1967, sy: 19-20 ayrı basım, s. 7.

⁴ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a0a279c71c588.55663398.
Erişim: 11.09.2017, 16. 35

⁵ Doğan V. Günay, “Görsel Okuryazarlık ve İmgenin Anlamlandırılması”, *Art-e Sanat Dergisi*, 2008, sy: 1, s. 6-7.

⁶ Richard Leppert, *Sanatta Anlamın Görüntüsü İmgelerin Toplumsal İşlevi*, çev. İsmail Türkmen, 2. bs., Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2009, s. 18.

konusu şiirleri okuyup, şairin algısını anlamlı bulan ve nesilden nesile aktarılmaya değer bulan okuyucuların muhayyilesince de bu algının onaylandığı, tasvip gördüğü kanaatine varılabilir. Zira ele alınan şiirler sözlü kültür ürünleri olmasına rağmen korunmuş, dilden dile aktarılmıştır. Zamanla yazıya ve notaya da geçirilmişlerdir.

Edebiyat Sosyolojisi Açısından Şiirler

Sosyolog için şiirler ve diğer edebî türler, adeta toplumun kültürel niteliklerinin arkeolojik alanlarından sayılmaktadır. Edebiyat sosyolojisi çalışmalarında genellikle romanların öne çıktığı görülmektedir. Bunun makul bir nedeni bulunmaktadır. Zira romanların çoğunda metin örgüsü içerisinde zaten genellikle hayali de olsa bir sosyal hayat işlenmektedir. Balzac'ın romanlarının 19. yüzyıl Fransız toplumu hakkında oldukça detaylı ve gerçekçi bilgileri içerdiği hususu edebiyat sosyolojisinin bu yönü için çarpıcı bir örnek olarak sıkça ifade edilmektedir.⁷ Bizden bir örnek vermek gerekirse, Peyami Safa'nın birçok romanındaki, doğu-batı çatışması, batılılaşma sorunu, kültür değişimleri hakikaten de onun yaşadığı dönemde Türk toplumunun sosyal sorunlarını ve ana tartışma konularını yansıtmaktadır. Romandaki sosyal hayatın incelenmesiyle, yazara, beslendiği kültüre ve hâlihazırda içerisinde yaşadığı topluma dair daha çok bilgi ve kanaatin elde edileceği muhakkaktır. Şiirden ise daha çok imgeler, temalar, motifler ve şairin kullandığı dil üzerinden veriler elde etmek mümkündür. Ancak olay örgüsü içeren şiirlerin de bulunduğunu belirtmek gerekir. Her halükârda, toplumun inançları, yaşam biçimi, üretim tarzları, bayramları, çeşitli ritüelleri ve diğer kültürel ve geleneksel olgularına, o toplumun edebî eserlerinin hemen her türünde rastlamak mümkündür. İşte edebiyatın evrensel nitelikleri bulunsa da, her toplumun, kendine özgü edebiyat eserlerine sahip olduğu hakikati de edebiyatın bu niteliğinden kaynaklanmaktadır.

Bir toplumun belirli bir dönemine ait edebî eserleri sosyolojik bakış açısıyla incelerken, göz önünde bulundurulması gereken önemli bazı hususlar bulunmaktadır. Öncelikle edebiyat eserinin ait olduğu kültürün değişmeden kaldığı hatasına düşülmemelidir. Toplumun kültürü birtakım değişimlere uğradığı gibi, şiirlerde de, dil,

⁷ Bkz. F. E. Merrill, "Sosyolog Olarak Balzac: Bir Edebiyat Sosyolojisi İncelemesi.", çev. Köksal Alver, Mustafa Fişne, *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri* (Der.) Köksal Alver, Hece Yayınları, Ankara 2004, s. 43-56.

tema ve benzeri yönlerden dönemseller değışimlerin olması doğaldır. Örneğin; Türklerin İslamiyet'e geçişiyle hayatın her alanına yansıyan İslam dini, edebiyatı da dönüştürmüştür. Edebiyat alanında yeni türler, yeni konular ortaya çıkmıştır. Ancak İslamiyet'ten önceki geleneklerin, bazı inanışların, bayramların, diğer geçiş ritüelleriyle ilgili birçok unsurun izlerine Türk kültüründe ve dolayısıyla Türk edebiyatında rastlanmaktadır.

Edebiyatı yahut şiiri ancak kültürel çevreleriyle birlikte değerlendirmekle isabetli bir anlamlandırma mümkün olabilmektedir. Moran'ın ifadesiyle “*Eseri değerlendirmek için elimizde hazır bir cetvel, bir terazi yok. Hayatla sarmaş dolaş edebiyat eserlerinin sadece yapısını dikkate almak ve hayat değerlerine gözümüzü kapamak kısır bir yöntemle yetinmek olur.*”⁸ Dolayısıyla “*hayatla sarmaş dolaş olan edebiyat*”a sadece sanatçının, edebiyatçının, şairin ürünü olarak bakmak eserin tam olarak anlaşılmasını sonucunu doğuracaktır. Kısaca sanatçının eseri sadece kendisine ait değil, mensubu bulunduğu topluma ve kültüre de aittir. Edebi eserler ile toplum karşılıklı olarak etkileşim içindedir. Diğer bir ifadeyle edebi eser toplumun kültüründen, yaşadığı hadiselerden etkilendiği gibi, bu eserlerin toplumu etkilemesi, topluma ve kültüre yön vermesi söz konusudur. Bununla birlikte, bu şekildeki bir yorum edebiyatçının yahut şairin özgünlüğünü inkâr etmeyecek sınırdaki tutulmalıdır. Aksi yorumlar, K. Marx'ın, toplumsal gerçekliğe uygunluğu edebiyat eserinin başlıca belirtisi olarak gören⁹ düşüncesine tamamıyla katılmak anlamına gelir. Oysa her ne kadar içinde yaşadığı kültürden, toplumdan etkilense de, sanatçının, edebiyatçının eserlerinde onun kişiliğine, muhayyilesine ve ilhama dayalı birçok etki bulunmaktadır.

Türk şiiri ve Din

Türk şiirinin türlerini ve özelliklerini inceleyen çalışmalar başta olmak üzere bilhassa edebiyat alanında yapılan birçok çalışma Türk şiiri ve din konusunu ele almıştır. Burada kısaca ifade etmek gerekirse din, Türk kültürünün önemli bir unsuru olduğundan, hemen her şiir türünde, dinî konu, tema ve motife rastlamak mümkündür. Ancak divan şiirinde genellikle soyut konular işlenmiş ve toplumsal konulara çok az yer

⁸ Berna Moran, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, 8. bs., Cem Yayınevi, İstanbul 1991 s. 307.

⁹ Priscilla P. Ferguson [v.dđr.], “Mirrors, Frames, And Demons: Reflections On The Sociology of Literature”, *Critical Inquiry*, v: 14, No. 3, The Sociology Of Literature (Spring, 1988) s. 426.

verilmiştir. Bireysel duygulara ağırlık verilmiştir. Oysa halk şiiri hayatın içindeki hemen her olayı konu edinebilmiştir. Aşk, sevdâ, ayrılık, inanç, kader, vatan, tarım, hastalık ve sosyal hayatı ilgilendiren daha birçok mesele halk şiirlerine konu olmuştur. Halk şiirinde de farklı türlere göre bu konuların dağılımı değişmektedir. Mesela tekke şiiri sırf dinî gayelerle yazılan bir türdür. Divan şiiri tarzında yazılan tekke şiirleri de bulunmaktadır.¹⁰

Türk edebiyatında şiirin bu özellikleri göz önünde bulundurulduğunda, dünyevî gayelerle yazılmış veya dile getirilmiş şiirlerde yer alan dinî olgu, kavram ve imgeleri incelemek, dinin toplum hayatındaki yerini tespit etmede daha uygun bir seçim olacaktır. En azından gündelik hayatta, duygularda dinin yeri ve değeri konusunda dünyevî konulu şiirler daha gerçekçi veriler sunacak, dinî gayelerle yazılmış şiirlerdeki dinî öğelerin şairin sübjektif duygularını yansıttığı kaygısı bertaraf edilmiş olacaktır.

Dünyevi konuda yazılmış olan edebi eserlerde dine yer verilmiş olmasının dinin doğasıyla ilgili bir nedeni bulunmaktadır. Zira din, birçok yönüyle, müntesiplerinin hayatını kuşatıcıdır. Diğer bir ifade ile din, inanan bireyin vicdanına veya aklına hapsedilebilen bir olgu değildir. İnananların hayattaki birçok olaya, duruma, olguya yaklaşımları dinlerinden tesirler taşımaktadır.¹¹ Ayrıca inananlar gündelik hayatlarını düzenlerken farklı derecelerde olsa da, dinî kuralları dikkate alırlar. Hemen her milletin edebî eserlerinin şekil bakımından olduğu gibi, içerikleri yani konuları, temaları yönünden o milletin kültüründen, dininden etkiler taşıması, dinin toplum ile bu doğal ilişkisi ile izah edilebilir.

Türk Toplumunun Gönünden Şiirine Yansıyan Allah İmgesi

Türkler İslamiyet'e geçmeden önce halk şairleri dünyevî ve dinî ayinlerde kopuz gibi müzik aletleri eşliğinde şiirlerini okuyarak onları anonimleştirirdiler. Yani halk ile paylaşırlardı. Köprülü, "*kam, şaman veya baksı*" diye adlandırılan ve halk âşıklarının dinî ayinlerde musiki aletleriyle çalarak zamanla anonimleştirdikleri bu şiirlerin Türk halk şiirinin ilk örnekleri olduğunu belirtmektedir.¹² İslamiyet'ten sonra da halk âşıkları

¹⁰ Örnekler için bkz. Bilgin, Azmi, "Tasavvuf ve Tekke Edebiyatı", *İlmi Araştırmalar*, sy: 1, 1995, s. 61-82.

¹¹ Hans Freyer, *Din Sosyolojisi*, (çev. Turgut Kalpsüz), A.Ü.İ.F. Yayınları, Ankara 1967, s. 65.

¹² Fuad Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1989, II, 58.

gezdikleri coğrafyaların kültür ve geleneklerinin tesirlerini alarak, çeşitli ortamlarda bu geleneği sürdürmüşlerdir. Bu nedenle âşıklar halkın önünde icra ettikleri şiirlerinde halkın gündelik hayatındaki olgulara ağırlık vermişlerdir. Aşk, tabiatı, hasreti, ölümü, yiğitliği, toplumu, dini konu edinmişlerdir.¹³ Yine İslamiyet'ten sonra bu âşıkların birçoğunun, hayatının bir döneminde bir tarikata müntesip olduklarını ve bu şiir söyleme mesleğine girişlerini bir dinî anlatıyla bütünleştirdiklerini, Köprülü'den öğrenmekteyiz. Örneğin; bu âşıklar bu yeteneklerine rüyalarında veya gerçekte bir mürşidin, pîrin veya bizzat Hz. Peygamberin (s.a.s.) tecellisiyle sahip olduklarına inanmış ve bunu açıkça dile getirmişlerdir.¹⁴ Buradan hareketle halk şiirinin yahut saz şiirinin ilk icra şekillerinin bazı yönleriyle dinî karakterli olduğunu söylemek mümkündür. Ancak halk şiirinin, daha ziyade halkın duygu, düşünce ve yaşadığı olayları konu edinmesi, halk katında kabul görmesi ve halkın dilini kullanması, toplumun kültürünün her bir unsurundan motifler taşımasından kaynaklanmaktadır. Bu durum diğer sanat dalları için de geçerlidir. Çağan'ın ifadesiyle,

*“... Herhangi bir toplumun sanatını doğru anlayabilmenin, o toplumun dinini, siyasal örgütlenişini, ekonomik düzenini, toplumsal tabakalaşma biçimini, toplumsal hareketliliğini, değişimini ve benzeri birçok unsurunu anlamaktan geçtiğini bilmeliyiz. Kısacası, bir toplumun kültürü ile sanatı arasında ciddi ve zorunlu bir paralellik vardır.”*¹⁵

Bu çalışmada bir toplumun kültürü ile sanatı arasındaki bu paralelliğin varlığı temel alınarak halk şiiri örnekleri üzerinde inceleme yapılmıştır. Bu şiirlerde Allah'ın ve O'nun sıfatlarının hangi ifadelerle ve anlamlarla ele alındığı incelenerek, toplumumuzdaki Allah algısı tahlil edilmiştir. Bunun için seçilen Türk halk şiiri örnekleri edebiyat sosyolojisi perspektifiyle incelenmiş, şiirlere yönelik sosyolojik okuma yapılmıştır. Bazen şiirler veya diğer edebî metinler, toplumların tarih kitaplarında veya arşivlerinde çok az rastlanan inanışlarından, kültürlerinden, geleneklerinden izler taşımaları yönüyle zengin sosyolojik veriler içermektedir.

¹³ Ahmet Kabaklı, *Aşık Edebiyatı*, Türk Edebiyatı Vakfı, İstanbul 2006, s. 27.

¹⁴ Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, II, 168.

¹⁵ Kenan Çağan, “Sanat Sosyolojisinin İmkânına ve İnşasına Dair”, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2006/2, s. 23.

Ancak Halk şiirinin muhtevasının dinî ağırlıklı olduğunu iddia etmek de isabetli bir tespit olmayacaktır. Halk şiirinde münâcât, naat gibi dinî şiir türü yaygın değildir. Halk şairi Allah'a, peygambere saygılıdır, dinî konulara duyarlıdır.¹⁶ Bununla birlikte halk şiirinde dünyevî konular ve türler hâkimdir. Gevheri'nin kendisine konu edindiği ve şiirinde dile getirdiği üç olgu, Türk halk şiirinde en çok kullanılan temalar olarak dikkat çekmektedir:

Kurtulamam üç nesnenin elinden

Biri firkat, biri gurbet, biri aşk

Üçü bilmez birbirinin hâlinden

*Biri firkat, biri gurbet, biri aşk.*¹⁷

Türk milletinin üzüntüleri, ayrılıkları, sevinçleri, gündelik yaşamlarının önemli hadiseleri dillerine ve halk şiirlerine yansımıştır. Yani fikirleri zikirlerine şiir, deyim, hikâye olmuş, yansımıştır. Dünyevî konuların hâkim olduğu Türk halk şiiri örneklerinde, çok sayıda dinî motif ve kavramın kullanılması, dinin sosyal hayata, kültüre tesirlerini bu şiirler üzerinden değerlendirme imkânı sunmaktadır.

Diğer taraftan “*Halk şairleri, sanat mahsullerini yazı yoluyla değil, ağızdan ağza, sözlü gelenek yoluyla yayan sanatkârlardır.*”¹⁸ Halk şiirinin de içerisinde bulunduğu sözlü edebiyat, yazılı edebiyatın öncüsü ve kaynaklarından biridir. Bunun yanı sıra sözlü edebiyatın ilk örneği şiirdir.¹⁹ Yine halk edebiyatı sadece anonim edebiyattan ibaret değildir. Tekke ve âşık edebiyatı şairlerinin eserleri de halk edebiyatı kapsamındadır.

Bu bakış açısıyla Türk halk şiirinde Allah imgesi incelendiğinde, Allah'ın genellikle yaratıcı olması, her şeye gücünün yetmesi, kaderin yaratıcısı olması, gibi sıfatlarıyla dile getirildiği görülmektedir. Bunun yanı sıra, Allah adıyla yemin, dua ve beddua gibi yakarışlarla Allah'a hitap edilmiştir. Allah'tan korkma, Allah'a şükretme

¹⁶ Kabaklı, *Aşk Edebiyatı*, s. 27.

¹⁷ M. Sunullah Arısoy, *Türk Halk Şiiri Antolojisi*, 2. bs., Bilgi Yayınevi, Ankara 1995, s. 145.

¹⁸ P. Naili Boratav, *İzahlı Halk Şiiri Antolojisi*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 20.

¹⁹ İsmail Görkem, “Dünden Bugüne ‘Türk Sözel Edebiyatı’: Değişim ve Dönüşüm”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2009, s. 417.

terkiplerine de yine sıkça rastlanmaktadır. Allah'ın antropomorfik (insanî özelliklerle vasıflandırma) tasvirlerle de anıldığı birçok şiir bulunmaktadır. Şimdi bu konuda seçilen her bir örnek incelenerek halk şairlerinde ve dolayısıyla Türk halkında Allah imgesi konusunda değerlendirmeler yapılabilir. Ayrıca halk şiirlerinin sade bir Türkçe ile yazıldığı düşünüldüğünde, bu şiirlerde Allah için kullanılan farklı isim ve sıfatlar yoluyla, Türk toplumunun Allah'ı ifade biçimleri de görülmüş olacaktır.

Şimdi Türk toplumunda Allah imgesinin türlü örneklerini, halk şiirleri üzerinden ele alalım. Bilhassa kahramanlık konulu halk şiirlerinde bir nida olarak Allah adının kullanıldığına rastlanmaktadır. Bu şiirlerde askerler veya şiirde kahraman olarak nitelendirilen kişinin ileri atılırken, düşman üzerine yürürken *Allah Allah* nidasıyla başlangıç yaptığı, Allah adıyla işe koyulduğu anlaşılmaktadır:

Yiğitler çağrışır yaman gün olur

Allah Allah derler yüksek ün olur

Cerha cerha, dögüşecek hün olur

*Hasmın arar koçlar meydan içinde.*²⁰

Halk âşıkları insanda ve tabiatta gördükleri her güzelliğin yaratıcısının Allah olduğunu sık sık dile getirmişlerdir. Böylece minnettarlıklarını da Allah'a her vesileyle sunmuşlardır. Şiirlerinde çoğunlukla dünyevi konuları işleyen, 19. yüzyıl halk aşığı ve şairi Âşık Dertli, aşağıdaki dizelerde, sevdiğinin kaşlarını güzel yaratmış olduğunu dile getirirken, Allah'a *nakkâş-ı ezel* demiştir. Aynı zamanda Allah hakkında antropomorfik bir tasvirde de bulunmuş kaşları yaratırken Allah'ın uğraş vererek, mücadele ederek ölçüp yarattığını belirtmiştir:

Kaşların nakşeden nakkâş-ı ezel

*Peygârlar döndürmüş endâze yazmış.*²¹

Gevherî de, Dertli gibi sevdiğinin güzelliğini methederken Allah'ın kudretini ve yaratıcılığını zikretmektedir:

²⁰ Cahit Öztelli, *Köroğlu ve Dadaloğlu*, 2. bs., Varlık Yayınları, İstanbul 1962, s. 40.

²¹ Ayşe Bilgin, "XIX. Yüzyıl Halk Şiirlerinde Toplumsal Hayatın İzleri", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara 2010, s. 31.

Simden beyaz gördüm senin cismini

*Kudretten halk etmiş Mevla 'm resmini.*²²

17. yüzyıl halk âşığı Karacaoğlan kendisini kara olduğu için beğenmeyen bir güzele, Allah'ın kendisini yarattığını hatırlatarak uyarıda bulunmuştur:

Beni kara diye yerme

*Mevla 'm yaratmış hor görme.*²³

Kul Mustafa, Kahramanlık Türküsünde Allah için, *Mevla* ve *Hak* isimlerini kullanmış, Allah'ın yaratıcılığını böylece dile getirmiştir:

Yiğit yüreğinde saklar sırrını

Arzulayıp gider garip ilini

“Kul Mustafa” eder gören kaydını

*Yaradan Mevlâdır garip yiğidin.*²⁴

Göksunlu Ali, askerdeyken izin ister. Ancak izin vermezler. Kaçmaya yeltenir, ancak çavuş onu vurur. Amcasının kızı ise Allah'a teslimiyetini dile getirdiği ağıtta her şeyin Allah'tan geldiğine binaen teselli bulur:

Başında da ak başlığı

Boynunda da telli puşu

Ya nideyim emmim oğlu

*Alayı Allah 'ın işi.*²⁵

16. yüzyılda yaşayan Pir Sultan Abdal, insan hayatında her bir çağın niteliklerini dile getirdiği şiirinde, bebeklik dönemini tasvir ederken, nasibin *Bâri Hudâdan* olduğunu hatırlatmaktadır:

Kan ile sudan gelir onun gıdası

²² Şükrü Elçin, *Gevheri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1987, s.67

²³ Boratav, *İzahlı Halk Şiiri Antolojisi*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 110.

²⁴ Necat Birinci, *Kahramanlık Şiirleri Antolojisi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1987, s.53.

²⁵ Yaşar Kemal, *Ağutlar*, Adam Yayınları, İstanbul 1996, s. 224.

Nasibini veren Bâri Hudâsı

Beşiklere beler onu anası

*Akşam sabah emzirmeğe süt ister.*²⁶

Türk halk şiirinde her vesileyle farkında olunup dile getirilen, iyilikleri ve nimetleri için Allah'a çokça şükretme ifadeleri de yer almaktadır. Halk şiirinde yaradana şükür için, *hamd-u sena* veya *elhamdülillah* terkipleri kullanılmaktadır. Âşık Dertli, halkı şiddetli kıştan kurtardığı ve bahara erdirdiği için Allah'a şükrederken yaratıcı anlamındaki *Bâri* ve *Kirdgâr* isimlerini kullanmaktadır:

Şiddet i şitadan çok çektik zârı

Hele bi-hamdillah kurtardı Bâri

Ey Dertli medh eyle bahârı

*Cihâna bir zînet verdi Kirdgâr.*²⁷

Karacaoğlan ise şu şiirinde, Allah'a, *Bâri Hudâ'*ya *hamd u senada* bulunmuştur:

Ömrüm uzun eyle ey Bâri Hudâ

Hamd u sena şükür etmek isterim

Çalışıp kazanıp nefis taamlar

*Dişlerim var iken yemek isterim.*²⁸

Arpaça'dan derlenen ve hastalık ardından gelen ölümü tasvir eden bir ağıtta da *çok şükür* ifadesiyle, Allah'a şükredildiği görülmektedir:

Azreyil başucuma yaslandı

Ağ yorganım gızıl kana islandı

Öyle üstü Hak evine yollandım

*Çok şükür Allah'a gederim böyle.*²⁹

²⁶ Mustafa Sever, *Türk Halk Şiiri*, Kurmay Basım Yayın, Ankara 2003, s.186.

²⁷ H. İbrahim Şener, , "Halk Şiirinde Esmâ-i Hüsnâların Yeri", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir 1985, s. 376.

²⁸ Şener,, "Halk Şiirinde Esmâ-i Hüsnâların Yeri", s.377.

Halk şiiirlerinde Allah'ın her şeyi bildiğine işaret eden kullanımlara örnek vermek gerekirse, 18. yüzyıl âşıklarından Dadaloğlu, şiiirinde Allah'ın her şeyi bildiğini belirterek, *Allah* ve *Hak* isimlerini kullanmıştır:

Dadal'im ben, yoktur malım

Her sözlerim Hakka malum

Allah'ın sevdiği kulum

*Sevdiceğim yanımd'olur.*³⁰

17. yüzyıl halk şairlerinden Kayıkçı Kul Mustafa, II. Osman'ın şehadeti vesilesiyle onun ağzından dile getirdiği mersiye de Allah'ın her şeyi bildiğini ve kullar gibi zalim olmadığını dile getirmiştir. Günümüzde de *Allah bilir* ifadesi halkın dilinden düşmeyen bir ifadedir:

Mustafa dir bana eden vezirdir

Hak bilir kim üstümüzde nâzırdır

Firdevs-i âlâda tahtım hazırdır

*Mevlâ kulu gibi zâlim değildir.*³¹

Türk toplumunda halen devam eden Allah adına yemin etme olgusu, halk şiiirlerimizde de sıkça görülmektedir. Mesela; Aşık Gevherî şu mısralarda sevdiğini ellere vermeyeceğine dair yemin etmektedir:

Gevherî düşmüş dillere

Diyâr-ı gurbet illere

Billahi vermem ellere

*Dağlara gel bağlara gel.*³²

Yine Gevherî şu koşmasında da *vallah* yeminini kullanmıştır:

²⁹ Muhan Bali, *Ağular*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1997, s. 136.

³⁰ Öztelli, *Köroğlu ve Dadaloğlu*, s.107.

³¹ Köprülü, *Edebiyat Araştırmaları*, II, 246.

³² Elçin, *Gevheri*, s. 98.

Gevherî der ben de böyle kalursam

Adûlardan intikamım alursam

Yar seni sarmadan ben de ölürsem

Sızılar kemiğim vallah mezarda.³³

18. yüzyıl halk şairlerinden Zileli Fedai, *billah* diyerek Allah adına yemin etmektedir. *Vallahi, billahi* gibi Allah adına yapılan yeminler günümüzde de toplumda yaygın bir şekilde kullanılmaktadır:

Bir haber gelmedi nazlı yârımdan

Söylemem derdimi billâh arımdan

Ateşler yakmışlar benim narımdan

Vücudumda azalarım iniler.³⁴

Türk toplumunda bir isteğini birine kabul ettirmek için, Allah aşkı devreye girince bu isteğin geri çevrilemeyeceği, aksi halde günaha girileceği inancı halen yaygındır. Halk şairlerimiz de bu yöntemi kullanmaktadırlar. Köroğlu'nun şiirinden bir örnek verilebilir:

Ay yansın ağalar güneş tutulsun

Parladı parlardı çalın kılınca

Oklar gıcırdasın ayyuka çıksın

Mevla'nın aşkına basın kılınca.³⁵

Halk şairi sevdiğini ikna etmek için de Allah aşkını öne sürmektedir. 16. asırda yaşadığı varsayılan Âşık Kerem'in şu şiiri buna misal verilebilir:

Allah için olsun beni kınama

Çünkü ol adûlar konu hâneme

Gönül ister saram seni sîneme

³³ Elçin, *Gevheri*, s. 18.

³⁴ Sever, *Türk Halk Şiiri*, s. 299.

³⁵ Öztelli, *Köroğlu ve Dadaloğlu*, s.34.

*Aman Kerem beni rüsvay eyleme.*³⁶

17. yüzyılda yaşamış olan Kayıkçı Kul Mustafa da, Âşık Kerem gibi sevdiğine *Allah'ı seversen* deyince kendisini reddetmeyeceğini düşünmektedir. Kayıkçı Kul Mustafa'nın sosyolojik açıdan önemli özelliklerinden biri şiirlerinin çoğunlukla, II. Osman'ın şehit edilmesi, IV. Murat'ın Bağdat seferi gibi önemli hadiselerin meydana geldiği bir dönemde yaşamasının da etkisiyle, toplumsal konulu olmasıdır. Bu şiiri bireysel bir konuyu işlemekle birlikte, şair halkın söylemini de dikkate almıştır:

Gele dilber gel Allah'ı seversen

Gel ağlatma beni eller içinde

Ne acayip olur şu halk-ı âlem

*Söyleşirler bizi diller içinde.*³⁷

Halk şiirimizde Allah imgesini inceleyebileceğimiz başka bir kullanım da dua ve beddua için Allah'ın çeşitli isimlerinin dile getirilmesidir. Halkın hayır ve şerrin Allah'tan geleceğine olan inancı, onları birinin yahut kendilerinin hayırına bir şey istediklerinde de, birilerinin zarara uğramasını istediklerinde de Allah'a yöneldiklerini göstermektedir. Dua ve beddualar günümüz toplumunda da günlük dilde sıkça yer almaktadır.

Kahramanlık şiirlerine örnek olan, Köroğlu destanının aşağıdaki dizisinde Allah'a *Hak* ismiyle dua edilmiştir. Köroğlu'nun azametinden, ancak Hakkın kurtarabileceği düşünülmüş, toplumumuzdaki Allah korusun anlamındaki, *hak saklasın* duası o dönemde de kullanılmıştır:

Ok atılır kalasından

Hak saklasın belasından

Köroğlu'nun narasından

*Dağlar gümbür gümbür lenir.*³⁸

³⁶ Arısoy, *Türk Halk Şiiri Antolojisi*, s. 62.

³⁷ Arısoy, *Türk Halk Şiiri Antolojisi*, s. 171.

³⁸ Öztelli, *Köroğlu ve Dadaloğlu*, s.31.

17. yüzyıl âşıklarından Bursalı Halil, duasında Allah'a, yüce ve azamet sahibi anlamındaki *Celîl* ismiyle dua etmektedir.

Gelin yalvaralım şimdi Celîl'e

Merhamet eyleye kalbi melile

A sevdiğim kulun hasta Halil'e

Küser gider misin kıyamete dek.³⁹

19. yüzyıl âşıklarından Erzurumlu Emrah'ın şiirinde, beddua edilen kişi, *Perverdigâre* havale edilmektedir. Esasında *Perverdigâr* nimet verici anlamına gelmektedir:

Seni ismarladım Perverdigâre,

Meskenin cehennem yerin nâr olsun

Yine Erzurumlu Emrah, sevgisine karşılık vermeyen sevdiğine meşhur şiirinde şöyle beddua etmektedir:

Sevdiğim Allah'tan budur niyazım,

Pervâneler gibi nâra düşesin,

Dilerim derdine dermân olmasın,

Şeydâ bülbül gibi zâra düşesin.

Halk âşıklarının toplumsal sorunlara duyarlılıklarının bir örneği olarak, 20. yüzyıl halk şairi Âşık Veysel, toplumsal yozlaşma konusunda Allah'tan yardım dilemekte hem *Allah* hem de *Tanrı* isimlerini kullanmaktadır:

Kötülükler memlekete kök saldı

Fitnelik fesatlık arttı çoğaldı

Bu işin ıslahı Allah'a kaldı

Ulu Tanrım yardım etsin millete.

³⁹ Sever, *Türk Halk Şiiri*, s. 214.

Gevherî hocası Katibi'ye övgü için dile getirdiği aşağıdaki şiirde Allah'ın farklı isimlerini kullanarak dua etmiş ve ona kem gözle bakana da beddua etmiştir. Aynı şekilde Türk toplumu Allah'a dua edip isteklerini ondan talep ettiği gibi, kendisine veya topluma zarar veren kimseler için gereken cezayı da Allah'tan beklemekte ve beddua etmektedir. Öyle ki çeşitli yörelere göre farklılaşan beddua ifade ve kalıplarına rastlanmaktadır.

Hazreti Mevla'dan dilerim ey can

Kemalin ile efendim var itsün

Beni mesrur idüp kıldın şadüman

Felek devrittikçe seni var itsün ...

Senin kulunum ey kerîm "Kâtibi"

Nasihât tut budur dostluğun şânı

Hak Teâla sana kemlik sunanı

Kem nazar ideni mürdezar itsün.⁴⁰

Toplumumuzda nazardan korunmak için gerek yazılı gerekse sözlü olarak kullanılan *maşaallah* ifadesinin araç ve eşyalar üzerine yazıldığına dair ifadelere halk şiirimizde rastlanmaktadır:

Gezdir Dadaloğlu'm kır atı gezdir,

Nalları dökülmüş yeniden düzdür,

Kargının ucuna maşallah yazdır,

İlet sadık beye ver Türkmen oğlu.⁴¹

Türk halk şiirinde, bazen Allah'ın antropomorfik tasvirlerine rastlanmaktadır. Allah'a sitem içeren şiirlerde genellikle Allah insansı niteliklerle anılmaktadır. Örneğin; halk şairi savaşlarda yaşanan acılar, aşk acısı, Allah'ın onu sevdiğinden ayırması gibi, acı, hasret, hastalık durumlarında Allah'a sitemini onu insana ait bazı tasvirlerle ifade

⁴⁰ Elçin, *Gevheri*, s. 5.

⁴¹ Öztelli, *Köroğlu ve Dadaloğlu*, s.115.

ettiği görülmektedir. Bunun en önemli nedeni, yaşanan sıkıntıları kaderin yaratıcısı olarak Allah'a atfetmemektir. Çünkü halk şairleri de tıpkı Türk halkının yaptığı gibi, üzüntü, acı, ölüm gibi olumsuzluklardan kaynaklanan sitemlerini, kırgınlıklarını doğrudan Allah'a yönlendirmekten ve onu sorumlu tutmaktan sakınmak istemişlerdir. Örneğin; ölüm ve ecel konusunda Azrail'i suçlamışlar, hatta Azrail'i bile çoğu zaman kuş ve benzeri isimlerle adlandırmışlar yahut feleği sorumlu tutmuşlardır. Feleği de Allah'tan, Azrail'den ve Allah'ın yarattığı kaderden bağımsız hareket eden bir olgu olarak tasvir etmişlerdir. Böylece sitemlerini, kırgınlıklarını, hatta kızgınlıklarını feleğe yöneltmiş, Allah'a karşı yanlış bir ifade kullanmaktan dillerini korumuşlardır. Dadaloğlu'nun aşağıdaki şiiri, Allah'a yönelik bu tür antropomorfik tasvirleri içermektedir:

Dadal Mevla'nın sunduğu ağıdır

Pençe vurur can evimi dağıdır

Ecel değirmende unun öğütür

Teknenin başında yük vara benzer.⁴²

Diğer halk şiiri türlerine nispeten, ağıtlarda çok daha fazla antropomorfik tasvir yer almaktadır. Halk şairi ağıtlarda, Allah'a küser, sitem eder, arkadaşı imiş gibi hasbîhâl eder, derdini paylaşır.⁴³ Bazen Allah ile pazarlık yaparak, hastalanan veya ölen kişinin yerine kendisinin konulmasını diler. Bayburtlu Celâlî Baba, eşinin vefatı üzerine yaktığı ağıtta, eşinin eşyalarını Allah'a hediye götürmesini isterken, O'nu insanî niteliklerle tasvir etmiş ve bu yolla sitemini dile getirmiştir:

Ev bark yapmak için tenli mereği

Düzüp kotardığın tepir eleği

Şu gavdan yaptığın tecir tereği

Divân-ı Bâri'ye yâdigâr götür.

Elinle ördüğün çöpür ağını

⁴² Öztelli, *Köroğlu ve Dadaloğlu*, s.93.

⁴³ Kemal, *Ağıtlar*, s. 42.

Kâhan eylediğin kelem bağı

Gabal biçtiğimiz sap orağını

*Al ulu Tanrı'ya bergüzâr götür.*⁴⁴

Yine Bayburtlu Celâlî Baba, 1889'da Erzurum'un Tortum ilçesinde meydana gelen heyelan üzerine dile döktüğü Tortum Destanı'nda, bu heyelanı Allah'ın bir cilvesi olarak nitelendirerek, O'na insanî bir vasıf atfetmiştir. Esasında Bayburtlu Celâlî aynı zamanda tekke şiiirinde de birçok eser vermiş bir halk aşığıdır. Yukarıdaki örneklerle birlikte değerlendirildiğinde gerek bireysel üzüntüyü gerekse topluma yönelen zararları ele alırken farklı bağlamlarda da olsa Allah'ı zikretmiş, bu olayları Allah'ın takdirinden bağımsız yorumlamamıştır:

Cilvesi tükenmez Perverdîgâr'ın

Yahşi günlerimiz yamana gitti

Çekti Kûh-ı Kaf'tan Tortum damarın

*Yüz altmış nüfusla kaç hâne gitti.*⁴⁵

Sonuç

Bu makalede toplum-din ilişkisini konu edinen din sosyolojisinde çokça kullanılan saha çalışması yönteminin dışına çıkılarak, anlayıcı ve yorumlayıcı bakış açısı eşliğinde edebiyat sosyolojisinden yararlanmak suretiyle, Türk toplumunda Allah imgesi, Türk halk şiiri üzerinde incelenmiştir. Edebiyat eserinin birçok yönüyle üretildiği dönemin sosyo-kültürel nitelikleri hakkında veriler taşıdığı düşünülerek hermeneutik bakış açısı da dikkate alınmıştır. Araştırmanın temel problemi Türk toplumunda Allah imgesi veya algısının nasıl olduğu ve halk şiirlerindeki Allah imgesinin, halkın dil ve ifadelerindeki imge ve algı ile örtüşüp örtüşmediğidir. Çalışmada edebiyatçının ve dolayısıyla edebiyat eserinin ne kadar veya nereye kadar toplumun ürünü olup olmadığı tartışmalarına girilmemiştir. Ancak toplumdan,

⁴⁴ İspirli, Serhan A., "Bayburtlu Celâlî'nin, Tortum Destanı ve Erzincan'a Ağıt Manzumeleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sy: 12, 2010, s. 266.

⁴⁵ İspirli, s. 268.

toplumun kültüründen, geleneklerinden şairin kültürüne, diline yansıyan hususların etkisi muhakkak ki eserlerine sirayet edecektir. Bununla birlikte şairin kendi muhayyilesinden, onu diğerlerinden farklılaştıran özünden eserine yansımaların olacağını da vurgulamak gerekir. Bu itibarla Marx'ın yansıtma kuramına edebiyat sosyolojisi bağlamında tam olarak katılmak mümkün görünmemektedir.

Bu çalışmada örnekleri incelenen Türk halk şiirinden de anlaşılmaktadır ki, Türkler, İslamiyet'e geçtikten sonra İslam'ın tesirlerini tüm sosyo-kültürel hayatlarına yansıtmışlardır. Aşklarında, sevinçlerinde üzüntülerinde, ayrılıklarında, kavuşmalarında, savaşlarında dinî kavramları, olguları, bilhassa Allah'ı dillerinden düşürmemişlerdir. Manilerde, türkülerde, şiirlerde Allah'a yalvarılmış, ondan yardım istenmiş, onun kudreti, merhameti, yaratıcılığı dile getirilmiştir. Bazen "kurban olduğum Allah" denilmiş, "kadir Mevlâm" denilmiş, daha samimi ifadelerle "güzel Allah'ım" denilmiştir. Halk aşığı kimi zaman sevdiğini veya evladını Hakk'a emanet etmiş; sevdiğine Tanrı selamı göndermiş, kimi zaman Hûda'ya duada bulunmuştur. Bazı şiirlerinde kendisini gurbetten kurtarması için Cenab-ı Hakk'a sitemde bulunmuş; bazılarında cezalandırsın diye zalimleri Allah'a havale etmiş, beddua etmiştir. Bazen Allah aşkını vesile kılarak arzularını yârine arz etmiş; bazen sevdiğine verdiği güzellik için Yüce Yaradan'a meth u senada bulunmuştur. Halk şairinin Allah'ı yerine göre farklılaşan imgelerle şiirine yansıtmasının, aynı zamanda, Türk halkının dilindeki ve gönlündeki Allah imgesinin ifadesi olduğu anlaşılmaktadır. Zira yüzyıllar öncesine ait şiirlerde görülen Allah algısının, aynı veya benzer anlam ve bağlamlarda bugün halk dilinde varlığını koruduğu görülmüştür.

Aynı zamanda halk şairleri Allah'a sitem ettikleri durumlarda, onun Celal, Kahhar isimlerini zikretmekten imtina edecek kadar hassas davranmışlardır. Öyle ki, başlarına gelen kötü ve üzücü hadiseler konusunda Allah'ı doğrudan sorumlu tutmak yerine, Azrail'i, feleği veya kaderi yazan kalemi hedef almışlar, öfke veya kırgınlıklarını bu olgulara yöneltmişlerdir. Sonuç olarak halk şairleri yahut âşıklar, Türk halkının gözü olmuş, kulağı olmuş, hayattaki duruşlarını temsil etmiştir. Âşıklar, halkın dünyevî ve dinî konulardaki anlayış, inanç ve tutumlarını şiirlerine taşımışlardır.

Kaynakça

Alver, Köksal, “Türkiye’de Edebiyat Sosyolojisi Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Sosyoloji Konferansları*, No: 52 (2015-2), s 343-354.

Arısoy, M. Sunullah, *Türk Halk Şiiri Antolojisi*, 2. bs., Bilgi Yayınevi, Ankara 1995.

Aytaç, Pakize, “Âşık Veysel’in Şiirlerinde Mistik Unsurlar”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, c: 9, sy: 26, 2003, s. 253-27.

Bali, Muhan, *Ağıtlar*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1997.

Bilgin, Ayşe, “XIX. Yüzyıl Halk Şiirlerinde Toplumsal Hayatın İzleri”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara 2010.

Bilgin, Azmi, “Tasavvuf ve Tekke Edebiyatı”, *İlmi Araştırmalar*, sy: 1, 1995, s.61-82.

Birinci, Necat, *Kahramanlık Şiirleri Antolojisi*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1987.

Boratav, P. Naili, *İzahlı Halk Şiiri Antolojisi*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.

Çağan, Kenan, “Sanat Sosyolojisinin İmkânına ve İnşasına Dair”, *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2006/2, s.11-13.

Elçin, Şükrü, *Gevheri*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1987.

Ferguson, Priscilla P. [v.dğr.], “Mirrors, Frames, And Demons: Reflections On The Sociology of Literature”, *Critical Inquiry*, v: 14, No. 3, The Sociology Of Literature (Spring, 1988), pp. 421-430

Freyer, Hans, *Din Sosyolojisi*, (çev. Turgut Kalpsüz), A.Ü.İ.F. Yayınları, Ankara 1967.

Görkem, İsmail, “Dünden Bugüne ‘Türk Sözel Edebiyatı’: Değişim ve Dönüşüm”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2009, S. 39, s. 411-422.

Günay, Doğan, V., , “Görsel Okuryazarlık ve İmgenin Anlamlandırılması”, *Art-e Sanat Dergisi*, 2008, sy: 1, s.1-29.

İspirli, Serhan A., “Bayburtlu Celâli’nin, Tortum Destanı ve Erzincan’a Ağıt Manzumeleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sy: 12, 2010, s. 264-275.

Kabaklı, Ahmet, *Aşık Edebiyatı*, Türk Edebiyatı Vakfı, İstanbul 2006.

Kaya, Doğan, *Anomin Halk Şiiri*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999.

Kemal, Yaşar, *Ağıtlar*, Adam Yayınları, İstanbul 1996.

Köprülü, Fuad, *Edebiyat Araştırmaları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1989.

Kösemihal, N. Şazi, “Edebiyat Sosyolojisine Giriş”, *İ.Ü., Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, 1967, sy: 19-20 ayrı basım, s.1-37.

Leppert, Richard, *Sanatta Anlamın Görüntüsü İmgelerin Toplumsal İşlevi*, çev. İsmail Türkmen, 2. bs., Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2009.

Merrill, F. E. “Sosyolog Olarak Balzac: Bir Edebiyat Sosyolojisi İncelemesi.” çev. Köksal Alver, Mustafa Fişne, *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri* (Der.) Köksal Alver, Hece Yayınları, Ankara 2004, s.43-56.

Moran, Berna, *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, 8. bs., Cem Yayınevi, İstanbul 1991.

Öztelli, Cahit, *Koroğlu ve Dadaloğlu*, 2. bs., Varlık Yayınları, İstanbul 1962.

Sever, Mustafa, *Türk Halk Şiiri*, Kurmay Basım Yayın, Ankara 2003.

Şener, H. İbrahim, “Halk Şiirinde Esmâ-i Hüsnâların Yeri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir 1985, s. 357-383.

TDK.http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a0a279c71c588.55663398. Erişim: 11.09.2017, 16.35

Waltz, Matthias, “Methodological Reflections Suggested By The Study of Groups of Limited Complexity: Outline of A Sociology of Mediaeval Love Poetry”, *International Social Science Journal*, 1967, v: 19, No. 4, pp. 599- 613.